

**Šárka Caitlín Rábová, Tuberkulóza a společnost.
Obrazy nemoci v 19. a 20. století, Nakladatelství Lidové
noviny, Praha 2022, 447 stran. ISBN 978–80–7422–846–9.**

Na knize Šárky Caitlín Rábové lze dobře sledovat přístup, kterým se kulturní historička ujmá tématu dějin medicíny. Takřka kubistickým způsobem nahlíží ze všech možných stran nemoc a společnost, která s ní musela žít, aby získala její co nejplastičtější obraz. Sleduje tedy nemoc z co nejvíce možných úhlů historického zkoumání. Zajímá ji přístup lékařů a odborníků k nemoci a věnuje se proto odborné literatuře a periodikům, které do prostředí českých zemí přinášejí nové poznatky domácích i zahraničních odborníků a formují tak zejména odborný diskurz. Popisuje různé pokusy o systémové řešení nemoci, jak ze strany vlivné veřejnosti (zakládající sanatoria, podílející se na osvětě), tak i státní správy (legislativa, zdravotnictví, kontrola). Obrací se samozřejmě k samotným nemocným a detailně zkoumá způsoby, jakými nemoc a její léčba vstupovala do jejich života. Pročítá jejich svědectví o prožívání tuberkulózy a zjišťuje jejich individuální možnosti, jak s nemocí bojovat.

Jelikož autorčin mnohohrstený výzkum postihuje celé 19. století a podstatnou část 20. století, přináší nesmírně zajímavý materiál pro poznání témat a jevů, které se zviditelňují právě při pohledu na problém v dlouhém trvání. Autorka tak může velmi hmatatelně postihnout radikální proměny vnímání nemoci ze strany lékařů a laické veřejnosti v čase. Může vysledovat vzájemnou korelaci či naopak nesoulad mezi odborným a laickým porozuměním tuberkulóze, ale i názory (ať už opodstatněné či nikoli), které formovaly v konkrétní době společenský náhled na tuberkulózu a které ustupovaly novým vědeckým poznatkům či naopak setrvaly sveřepě zakotvené v myslích lidí. Dále velmi zajímavě postihuje vývoj metod komunikace mezi odborníky a laiky ve věci osvěty, tedy prostředky, jež ovlivňovaly obecné porozumění nemoci, jejich příčin a způsobům šíření a poučovaly o možnostech prevence. Z autorčina podrobného výzkumu vystupuje velmi zajímavě též politický podtext, který se dostává (více či méně plánovaně) do boje s tuberkulózou, vedeného státem či různými organizacemi v různých časových údobích.

Autorce se podařilo všechny tyto roviny zajímavě propojit a nabídnout čtenáři skutečně plastický obraz toho, jak byla konstruována tuberkulóza ve společenském diskurzu 19. a 20. století a jak se tato konstrukce v čase proměňovala. Máme tak před očima nejprve obraz tuberkulózy „romantické“, tedy nemoci, která mohla být společností evropského romantismu přijímána až takřka s radostí, neboť dodávala nemocným kýženou bledost, považovanou za atribut krásy, a oduševnělost výrazu obličeje a přinášela vyšší sensitivitu, což bylo ceněno zejména v tvorbě umělců, které nemoc „vybičovala“ k mnohem expresivnějšímu a emotivnějšímu výrazu. Tato romanticky pojímaná tuberkulóza (která, jak autorka poukazuje,

existovala i v odborném lékařského diskurzu) se však záhy stáhla do pozadí pod vlivem vědeckých zjištění a mnohem pragmatictějšího výkladu, který poukazyval na fakt, že je nemoc skutečně úzce svázaná s hygienou a může se rychleji šířit v neuspokojivých životních podmínkách. Tehdy nemoc vstupuje do povědomí společnosti jako problém, který je třeba řešit, což iniciuje mnoho dalších procesů a konstrukce nemoci opět prochází proměnou. Kromě odborníků, kteří popisují příčiny a hledají prostředky léčby různými metodami, vyhledávají nemocní paralelně i lidové léčitele a šarlatány, kteří se pokoušejí různými zaříkávanými nemoc zastavit a „zahnat“. Postupně vznikají instituce věnující se péči o nemocné a prevenci nemoci (Masarykova liga, dispenzáře, sanatoria), pro které je tuberkulóza nepřitelem a boj s ní každodenním hlavním program – a tato válečná dikce vstupuje do myslí lidí i díky osvětové kampani, šířené za pomoci obrazového materiálu: známek, plakátů či v pozdějších letech dokonce filmu. Tím, že se boj s tuberkulózou stává problémem celé společnosti, jsou jak zdraví, tak nemocní vyzýváni k osobní zodpovědnosti za nešíření tuberkulózy, izolaci nakažených a prevenci před nákazou. Tento aspekt je rovněž velmi silným motivem propagačních osvětových materiálů, článků, výchovných divadel a vstupuje rovněž do velmi živé debaty o očkování (které právě v případě tuberkulózy dostalo jednu velmi těžkou ránu v podobě Lübecké tragédie, která důvěru společnosti v očkování znovu oslabil).

Všechny tyto výzvy a aspekty tuberkulózy kladou nároky na státní systém a autorka má díky svému rozsáhlému výzkumu k dispozici velmi zajímavý materiál k tomu, aby právě na příkladu tuberkulózy postihla rozdíly v přístupu jednotlivých vlád českých zemí. V době první republiky představitelé usilovně zvažovali, nakolik by měl stát zasahovat do svobody jedince a nařizovat léčeni či lékařskou pomoc. Signifikantním pro tento přístup může být i fakt, že protituberkulózní zákon zůstal před 2. světovou válkou v pouhém návrhu. Na druhou stranu ale politika první republiky cílila na celou společnost apelem na osobní zodpovědnost za boj s tuberkulózou, která byla prezentována jako „společný nepřítel československého národa“ (s. 167), čímž se snažila zapojit co nejširší vrstvy do řešení problému. O tom svědčí fakt, že mnohé osvětové aktivity, sanatoria a léčebny byly vedeny paralelně ve státní i soukromé péči a nabídka pomoci byla velmi široká. Zcela jinak k věci následně přistoupila komunistická vládní garnitura, která si nelámala hlavu se svobodou jedince a mnohé postupy a povinnosti pro zdravé i nemocné jednoduše nařídila. Svým osobitým způsobem (což považujeme za záměrný eufemismus) převzala všechnu lékařskou péči pod státní dohled, nařídila mnohem intenzivnější preventivní prohlídky a rovněž očkování. Na celý národ cílila komunistická propaganda zdůrazňující přínos vládního postupu, který – jak uváděla – na rozdíl od první republiky přinášel pomoc všem sociálním vrstvám bez rozdílu, zejména těm dříve opomíjeným, tedy sociálně nejslabším a zároveň nejohroženějším. Komunistická vláda se pasovala do role konečného řešitele tuberkulózní otázky, což se jí za pomoci vyšší míry

restrikcí, nařízených preventivních vyšetření, ale hlavně díky nově se šířícím a velmi úspěšným antituberkulotickým lékům skutečně podařilo. Toto téma je velice aktuální a zasáhne každého čtenáře, který si nedávno prožil epidemii covidu a sledoval váhání vlád nad tím, nakolik mají či nemají zasahovat restrikcemi do života jedinců tváří v tvář šířící se nakažlivé nemoci.

Autorka využívá pro svou knihu nesmírně širokou škálu pramenů, což velkou měrou přispívá ke skutečně plastickému vylíčení nemoci a jejímu konstruování v myslích lidí. Zároveň tato pramenná šíře rozvíjí onu mnohovrstevnatost témat, které lze právě na tuberkulóze zkoumat a čtenářům předložit. Když odhlédneme od pramenů, které slouží k pochopení odborného diskurzu (lékařské texty a lékařská a farmaceutická periodika) a od legislativy postihující postupy vlád, dostaneme se blíže k jedinci, na kterého toto vše mělo působit. Jsou tu periodika pro laiky, šířící osvětu či přesvědčující k očkování. Potkáme se s již zmíněnými plakáty a známkami, jež informují o nebezpečnosti nemoci, nabádají k vyhledávání pomoci a konstruují tuberkulózu v různých černých odstínech, zároveň však i motivují uvědomělé k boji proti ní. Zvláště poutavé jsou citace z osobních deníků a dopisů nemocných, kteří refleктоvali své pocity z léčení, obavy z vývoje nemoci, své proměnlivé naděje či nedůvěru ve schopnost medicíny jim pomoci tváří v tvář blízké smrti. Svědectví těchto nemocných, sledované v dlouhém trvání, opět podporuje onu vizi tuberkulózy jako nemoci proměňující se spolu se společností, konstruované společenským povědomím o ní.

Za velmi přínosné považují rovněž využití grafů a tabulek, v nichž Šárka Caitlín Rábová zpracovala velké množství dat různého druhu. V počtech nemocných, očkovaných, léčených v léčebnách jsou shromážděny demograficky hodnotné výstupy k poznání rozsahu nemoci i způsobů jejího léčení. V množství dat lze nicméně díky pečlivosti autorky vysledovat mnohé další zajímavé fenomény, které s širokým tématem tuberkulózy rovněž souvisí, vypovídají o každodennosti nemoci či o jiných obecnějších sociálních aspektech. Uvedme zde pouze některé příklady: Máme před sebou například přehled o tom, kolik postižených rodin sdílelo jen jednu jedinou místnost a kolik si mohlo dovolit nemocného izolovat v jiném pokoji. Jak se projevil rozdílný sociální původ nemocných ve službách léčebny, například v míře soukromí, kterého si mohli pacienti v dané instituci dopřát. Autorka nám na základě výpočtů vysvětluje mimo jiné, proč se k dlouhodobé léčbě v sanatoriích hlásilo procentuálně mnohem méně žen než mužů, přičemž jejich nemocnost byla stejně vysoká. Můžeme rovněž sami ověřit, zda výrazně klesl zájem o očkování proti tuberkulóze v českých zemích po zmíněné Lübecké tragédii.

Na závěr své recenze knihy *Tuberkulóza a společnost* se nicméně vrátím k jejímu úvodu, abych teprve nyní doložila jeho důležitost. Kniha Šárky Caitlín Rábové si jistě klade za cíl oslovit nejen odbornou, ale i laickou veřejnost, a to jistě právem. Její styl vyprávění i způsob výkladu zaujme kohokoli, ty, kterým – jak píše v dedikaci – „tuberkulóza zasáhla do jejich životů,“ ale i ty, kterých se tato nemoc

emočně vůbec nedotkla. Za o to „kurážnější“ přístup pak považuji, že autorka neváhala v práci ponechat i obsáhlý úvod, kde na několika desítkách stránek seznamuje čtenáře s odborným historickým řemeslem, čili seznamuje čtenáře s východisky svého výzkumu, provádí jej různými druhy využitých pramenů, informuje jej o kritické práci s nimi, mapuje pro něj dostupnou sekundární literaturu k tématu tuberkulózy. Ačkoli by se mohlo zdát, že autorka trochu riskuje ztrátu pozornosti laických čtenářů, nedomnívám se, že něco podobného může hrozit. Naopak kvituji s povděkem, že se odvážila ponechat v knize tento podrobný odborný úvod, postihující opravdu celé široké spektrum pramenů v knize využitých a rovněž nabízející manuál na jejich kritické hodnocení a vytěžení. Vidím v něm užitečnou pomůcku pro další badatele, kteří po knize sáhnou, ať budou zaujati jakoukoli rovínou autorčina rozsáhlého výzkumu na téma tuberkulózy. Komplexnost popisu nemoci a proměn její konstrukce činí z knihy Šárky Caitlín Rábové výjimečné dílo české historiografie a já mu přeji čtenářstvo skutečně početné.

Kateřina Ptáčková